

тика.– Гл. 5.– К., 2000.

4. Кирдина С. Институциональная структура современной России: эволюционная модернизация // Вопросы экономики. – 2004. – №10. – С. 89-98.

5. Малий І. Й. Інституційна особливість України як чинник деформації ринкових принципів// Інституційна архітектура та механізм економічного розвитку (Матеріали симпозиуму). – Харків: ІЕП МОН України, 2005.– С.108–109.

6. Пахомов Ю. Звивистий шлях у Європу

// Економічний часопис–XXI. – 2005. — №1–2. – С. 5-9.

7. Шаститко А.Е. Институциональная среда хозяйствования в России: основные характеристики// Куда идет Россия?. Кризис институциональных систем: Век, десятилетие, год/ Под общ. ред. Т. И. Заславской – М.: Логос, 1999.– С. 201-205.

Статья поступила в редакцию 10.01.2007

**В.В. ВОЛОШЕНЮК, к.е.н., доцент,
Н.І. ЛИТВИНЕНКО, к.е.н., доцент,
Національний гірничий університет**

СУЧАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФПГ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ

Аналіз економік провідних країн свідчить, що однією із їх базових основ є фінансово-промислові групи (ФПГ). Вони виникли із початком становлення індустріального суспільства, зайняли в ньому домінуючі позиції і відіграють значну роль у становленні інформаційного суспільства. На сьогодні це досить складна соціально-економічна форма організації бізнесу, яка розвивається у тісному зв'язку із суспільством. Відомі вчені, що належать до різних економічних шкіл, приділяли достатньо уваги для вивчення цього феномену. З огляду на сучасний рівень розвитку економіки провідних країн, найбільшу цікавість представляють дослідження ФПГ, які проведені західними вченими-інституціоналістами. Особливо слід виділити праці Дж. Гелбрейта, який досліджував питання влади корпоративних структур, їх цілі та внутрішню організацію. Сьогодні завдяки науковим концепціям Р. Коуза можна знайти раціональні пояснення організації внутрігрупових ринків, ринків мезарівня, які почали формуватися наприкінці 80-х років без винятку всіма великими ФПГ. Крім того, О. Вільямсон вважає, що сучасні великі корпоративні структури можна вивчити виключно на основі концепції трансакційних витрат. Дослідження формальних та неформальних норм, що сприяли виникненню а розвитку ФПГ, знайшли відображення в роботах Д. Норта [1-4].

Слід відзначити, що на сьогодні з'явилися цікаві теоретичні дослідження великого бізнесу українськими вченими, зокрема І.С. Подолян, О.В. Шепеленко та ін [5,6].

Процес формування ФПГ у вітчизняній економічній науці досліджується недостатньо. Необхідні більш глибокі наукові розробки в цьому напрямку, а також дослідження специфі-

чних рис поведінки ФПГ в Україні з метою уніфікації інституціональних систем.

Метою даної статті є дослідження особливостей становлення організації ФПГ в Україні та перспектив її подальшого розвитку із застосуванням інструментарію інституціонального аналізу.

Проведені теоретичні дослідження існуючих ФПГ зарубіжних країн та вивчення робіт провідних вчених-економістів дали нам змогу побудувати загальну модель цього явища та його оточуючого середовища.

Отже, ФПГ – форма організації бізнесу, яка утворює диверсифіковану багатофункціональну структуру через об'єднання організацій фінансової та нефінансової сфери і співпрацю з державою. Вона є зовнішньою формою для інтегрованого капіталу. Інтегрований капітал являє собою об'єднання різних форм капіталу (промислового, фінансового, торговельного, інтелектуального, людського) через співвласність, яка сконцентрована у промисловця та ним застосовується. Завдяки такому поєднанню ФПГ – єдина форма організації бізнесу, яка може утримувати контроль над повним кругообігом капіталу. Крім того, специфічною властивістю ФПГ є економічна влада. Головною функцією ФПГ є економічна – виробляти і роз-поділяти багатство. Зазвичай до складу групи входить значна кількість підприємств (від десятків до кількох сотень).

Щодо оточуючого середовища нами виділена загальна сукупність інститутів, інституцій та норм, наявних у розвинутих країнах. Безумовно, це будуть досить узагальнені характеристики, які не описують особливостей, що притаманні кожній країні. Але, на наш погляд,

© В.В. Волошенюк, Н.І. Литвиненко, 2007

ця сукупність є оточуючим середовищем для функціонування і розвитку ФПГ.

Таким чином, до цієї сукупності входять: чітко визначена домінуюча ідеологія: політичні інститути, сформовані на демократичних засадах: економічні інститути, сформовані на ринкових засадах; розвинуті ринки капіталів; великі національні ринки; інститут власності є певною комбінацією приватної, колективної та суспільної форми; основним видом конкуренції є інноваційна, але слід відмітити, що ринки, на яких працюють ФПГ, є олігополістичними, або навіть монополістичними. Слід відмітити, що не останню роль у стабільності оточуючого середовища та його здатності до відтворення відіграє сукупність норм, яка структурує взаємовідносини індивідів, забезпечуючи їх діяльність. До цих норм належать: складний утилітаризм, деперсоніфікована довіра, економічна свобода та легалізм.

На сьогоднішній час в Україні вже сформувалася організація ФПГ. Сьогодні в нашій державі функціонує чотирнадцять ФПГ, які відповідають ознакам цієї організації. Крім цих чотирнадцяти ФПГ, у стадії формування знаходиться щонайменше шість квазігруп, які мають неповні ознаки досліджуваної організації.

У становленні та формуванні сучасної системи ФПГ в Україні значну роль відіграла держава. Цю організацію імпортовано за зразками, що існують у економічно розвинутих країнах. Перший крок було зроблено у вигляді Закону України “Про промислово-фінансові групи в Україні” від 21.11.95 року [7]. Уважно проаналізувавши Закон, ми зробили досить цікаві висновки. Закон носить досить суперечливий характер щодо формування і розвитку інституціонального і економічного середовища України. Безперечно, дуже важливим є законодавче закріплення організації ФПГ і спроба держави розширити свою роль від чисто технічної щодо законодавчої фіксації неформальних норм до провідної ролі у створенні і впровадженні нових формальних норм. В іншому цей закон носить дуже обмежуючий характер.

В першу чергу проведемо інституціональний аналіз компонентного складу суспільства України з метою виявлення елементів загальної сукупності, що формує оточуюче середовище ФПГ.

На основі проведеного дослідження складені основні інституційні характеристики оточуючого середовища України (табл. 1).

Таблиця 1.

Національний устрій та корпоративні принципи (основи) України

Домінуюча ідеологія	На сьогоднішній час відсутня
Політичні інститути	Посттоталітарний режим / бюрократичний централізм / лобювання індивідуальних інтересів / залежність великого бізнесу від великої політики
Економічні інститути	Закриті ринки / ринки капіталів у стадії формування / висока картелізація ринків

Примітка. Таблиця складена за даними [8, с. 17; 9-12].

На наш погляд, відсутність домінуючої ідеології є досить серйозною загрозою для ефективного розвитку всього суспільства. Ідеологія є тим цементуючим фактором, який утримує цілісність суспільства. Ідеологія виконує дві важливі функції, що дозволяють членам суспільства підтримувати ефективний зв'язок один з одним і будувати свої відносини на загальноприйнятній основі. Крім того, слід відмітити, що формування політичних інститутів відбувається не за демократичними принципами, що є перешкодою для сталого розвитку економічних інститутів. Отже, можемо зробити висновки, що основні інституційні характеристики національного середовища мають суттєві відмінності від його загальної сукупності провідних країн. Вважаємо, що такі значні відмінності мають негативний вплив на функціонування і розвиток національних ФПГ.

Нами проведене більш детальне дослі-

дження інституціонального середовища з метою виявлення специфічних переваг для України. Результати аналізу наведені у табл.2.

Як видно із табл.2, на сьогоднішній час в нашій державі не існує специфічних характеристик, які можуть надати переваги в розвитку вітчизняних ФПГ та можливий подальший трансформації їх в транснаціональні фінансово-промислові групи (ТФПГ).

У процесі порівняння інституціонального середовища України та розвинутих країн з їх загальними та специфічними характеристиками, нашу увагу привернули такі норми, як складний утилітаризм, деперсоніфікована довіра та легалізм.

Складний утилітаризм “передбачає не тільки орієнтацію індивіда на максимізацію своєї корисності, а й усвідомлення ним зв'язку між корисністю, яку він отримує, і своєю продуктивною діяльністю, тобто норма складного

утилітаризму виключає невідповідність між рівнем потреби і продуктивною діяльністю індивідів” [14, с. 99]. На сьогодні ця норма відсутня у нашому суспільстві. Натомість діє норма простого утилітаризму, за якої індивід орієнту-

ється на максимізацію своєї корисності поза зв'язком із своєю продуктивністю. Ця норма є однією із базових для інституту корупції, а також нормою, яка виправдовує використання підприємства як джерела власного збагачення.

Таблиця 2.

Зв'язок між специфічними правами володіння та специфічними характеристиками інституціонального середовища України

Переваги за специфічними правами володіння	Особливості, які підтримуються країною
Розмір фірми	Невеликі, стандартизовані ринки Значна концентрація виробництва Відсутність законодавства про злиття і фрагментарне про концентрацію, а також відсутність системного сучасного законодавства про корпоративне управління
Спеціальні управлінські знання	Первинне формування банку спеціальних управлінських знань Перевага надається “сімейним” зв'язкам
Переваги базових технологій	Декларативна підтримка інновацій Урядом Зруйновані зв'язки між науковою і технічною працею Виробництво третього та четвертого технологічного укладу
І/або висококваліфікована праця, дрібносерійні інтенсивні технології	Великі об'єднання праці (включаючи технічну працю) Розмивання людського капіталу Слаборозвинуті консалтингові послуги
Диференційоване виробництво	Стагнаційні національні ринки
Ринкові економіки	Низькодохідний нееластичний попит Прихований дефіцит Низький рівень монетизації Слаборозвинуті маркетингові і рекламні системи Суспільство, орієнтоване на споживача
Доступ до (вітчизняних) ринків	Національний ринок незначних розмірів Значні обмеження на імпорт Протекціонізм
Ліквідність капіталу і спеціальні фінансові знання	Слаборозвинуті, ненадійні ринки капіталів Відсутність безризикових фінансових активів, відповідно до яких формуються ціни інших фінансових інструментів Інститут неплатежу Нестача відповідних професійних консультантів

Примітка. Таблиця складена за даними [8, с. 197; 9-13].

Деперсоніфікована довіра. Більшість угод в Україні укладається не виходячи за коло знайомих, тобто, як ми уже відзначали, угоди в нашій країні укладаються за нормами персоніфікованої довіри. Ця норма склалася під впливом сучасних подій та норм, що існували за часів СРСР. За радянських часів норма довіри існувала у двох формах: довіра до держави і довіра, яка обмежувалася колом родини та добре знайомих людей. Досить відомі події призвели до втрати першої форми довіри. Сьогодні ми можемо говорити про практично повну втрату громадянами довіри до уряду України, підприємців, більшості господарюючих суб'єктів, зокрема фінансових посередників. Таким чином,

ми можемо спостерігати розвиток норми за неоптимальним шляхом.

Легалізм тісно пов'язаний з попередніми нормами і є головною передумовою виходу персоніфікованої довіри та простого утилітаризму за локальні рамки. Існування норми легалізму в нашому суспільстві досить проблематичне питання. З одного боку, ми маємо добре відпрацьований судовий механізм, а з іншого – досить численну і розгалужену примусову машину з інституту корупції, який вразив усі владні гілки. Крім того, першим прикладом опортуністичних дій наших громадян щодо цієї норми є розповсюджена норма ухилення від податків. Для однозначного установлення існування чи

відсутності цієї норми необхідні ґрунтовні дослідження, що не є метою цієї роботи.

Що стосується норми «економічна свобода», то на сьогодні в Україні відсутні будь-які її ознаки.

Аналіз основних економічних відносин власності, конкуренції та вартості виявив негативні тенденції у їх формуванні. Відносини власності – співіснує два інститути: інститут приватної власності та інститут «влада-власність». Базою для формування інституту приватної власності був інститут індивідуальної власності, який мав досить обмежені розміри. Інститут «влада-власність» – спадщина від СРСР, в якій він відображав привласнення функцій володіння, розпорядження і відчуження суспільної власності радянськими бюрократами. На наш погляд, серед типів конкурентних середовищ в Україні домінуюче положення займає олігополія, яка має тенденції до посилення, що пов'язано із статичністю наших ринків внаслідок низької інноваційної діяльності. Стосовно відносин вартості, можна зауважити, що вони деформовані через низку причин, серед яких основними є невідповідність структури попиту і пропозиції, квазіприбутки експорторієнтованих галузей, падіння продуктивності праці внаслідок скорочення використання ви-

сококваліфікованої робочої сили та функціонування інституту «тіньова економіка».

Аналіз діючих національних ФПГ виявив досить цікаві, специфічні риси, які є в першу чергу продуктом навколишнього середовища і віддзеркалюють процеси, які відбуваються в ньому.

По-перше, у складі вітчизняних ФПГ практично відсутній інтелектуальний капітал. Така категорична думка заснована на факті відсутності у складі групи науково-дослідних організацій, які виробляють інтелектуальні продукти не тільки для внутрішнього використання, але і з метою їх продажу. Крім того, ФПГ практично не вкладають інвестиції у розвиток людського капіталу, виняток становить лише вища управлінська ланка.

По-друге, в Україні процес корпоративного управління тісно пов'язаний з власністю на капітал. У багатьох великих компаніях власники великих пакетів обіймають управлінські посади. Таким чином, контроль є функцією від власності в соціально-економічному середовищі України, у той час коли у провідних країнах контроль перестав бути функцією від власності на початку 30-х років ХХ століття.

За результатами проведених досліджень складені загальні риси поведінки ФПГ в Україні (табл. 3).

Таблиця 3.

Особливості поведінки ФПГ України

Середовище	
Корпоративне управління	Переважно управлінська автономія; культура корпоративного управління у стадії формування; переважають короткотермінові стратегії; формування власного політичного представництва; сімейність та патронаж; розподіл виробничої і фінансової функцій; колективістська культура
Корпоративні фінанси	У процесі становлення; в управлінні відсутні сучасні фінансові технології та інструменти; самофінансування
Інноваційна система	У процесі руйнування; наявність декларативного законодавства; державне фінансування і проведення НДДКР з несистемним промисловим фінансуванням і проведенням; національна орієнтація на розвиток експортних галузей з низькою доданою вартістю
Інвестиційна система	Відсутня послідовна політика, нестабільне законодавство; короткотермінові внутрішні інвестиції; протекціонізм
Режим роботи (поведінка)	
НДДКР	Незначні обсяги (у разі необхідності ліцензії та патенти купуються у сторонніх організаціях) переважно спрямовані на покращення існуючих основних засобів
Технологія торгівлі	Децентралізована; орієнтована на експорт
Технологія альянсів	Відсутні; спроби налагодити зв'язки з ФПГ Росії
Зовнішні інвестиції	Відсутні значні; інвестиції від офшорних компаній
Внутріфірмова торгівля	Відсутня (відсутнє поняття внутріфірмові ціни та трансферти)
Міське виробництво	Низька інтеграція

Примітка. Таблиця складена за даними [8, с. 198; 9-13; 15, с. 140-141].

Як ми можемо бачити із табл. 3, поведінка ФПГ в Україні є відображенням як формальних, так і неформальних інститутів і норм. І все-таки ми повинні погодитися, що цей інститут у нас працює, можливо, не так ефективно, як у провідних країнах, але крок вперед у трансформації інституціонального середовища зроблено.

Необхідно зазначити, що успішний імпорт організації ФПГ у вітчизняне середовище відбувся за наявності конгруентних формальних та неформальних норм. На наш погляд, джерело успіху полягає у тому, що організація ФПГ мала свій прототип у радянській економіці. По-перше, це добре розвинена кооперація виробників. По-друге, неформальна норма, яка виникла завдяки дефіциту і допомагала більшменш уникнути його наслідків, – неформальна вертикальна інтеграція. Вона будувалася на особистих зв'язках керівників великих підприємств і включала у цей “клуб директорів” як постачальників, так і споживачів. Слід звернути увагу на те, що ця інтеграція будувалася навколо єдиного технологічного ланцюга. Таким чином, імпортована організація ФПГ мала спільні тенденції розвитку з домінуючими формальними і неформальними нормами в Україні.

Таким чином, система ФПГ є вдалим прикладом імпорту формальної організації, яка будувалася за зразками існуючих в розвинутих країнах. Це також є кроком до уніфікації інституційних систем, що допоможе прискорити інтеграцію України до світової спільноти і дозволить знизити трансакційні витрати, які пов'язані з експортом товарів і капіталів, зокрема витрати на пошуки інформації, її достовірність, специфікацію і захист прав власності. За таких обставин ми можемо сподіватися на позитивний вплив імпортованої організації на динаміку інституціонального та економічного розвитку нашої держави.

Література.

1. Гэлбрейт Джон К. Новое индустриальное общество: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1969. – 480с.
2. Коуз Р. Фирма, рынок и право: Пер. с англ. – М.: Дело ЛТД при участии изд-ва Catallaxy, 1993. – 192 с.
3. Вільямсон О. Е. Економічні інституції ка-

піталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів: Пер. з англ. – К.: Вид-во “АртЕк”, 2001. – 472 с.

4. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки: Пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – 198 с.

5. Подолян И.С. Развитие фирмы как эволюция рутины // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 103-4. – Донецьк: ДонНТУ, 2006. – С. 96-101.

6. Шепеленко О.В. Влияние крупного бизнеса на формирование рыночных институтов // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 103-4. – Донецьк: ДонНТУ, 2006. – С. 111-115.

7. Закон України “Про промислово-фінансові групи в Україні” від 21.11.1995 № 438/95-ВР (Електрон. Ресурс) / Спосіб доступу: URL: <http://www.rada.kiev.ua>. – Загол. з екрана.

8. Dicken P. Global shift: transforming the world economy. – 3rd ed. – GB: Cromwell Press, 1999. – 496 p.

9. Богиня Д., Волинський Г. Структурна перебудова економіки в умовах глобалізації та інформатизації // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 19-28.

10. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку. / За ред. Ф.М. Рудича. – К.: Парламентське вид-во, 2002. – 327 с.

11. Прутська О. Невраховані фактори українських реформ // Економіка України. – 2002. – № 8. – С. 51-55.

12. Чистилин Д.К. Самоорганизация мировой экономики. Евразийский аспект. – М., Экономика, 2004. – 240 с.

13. Михайленко О. Роль внутрішнього ринку у соціально-економічному розвитку України // Економіка України. – 2002. – № 10. – С. 37-42.

14. Олейник А.Н. Институциональная экономика. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 416 с.

15. The myth of the global corporation / P.N. Doremus, W.W. Keller, L.W. Pauly, S. Reich. – 2nd ed. – USA: Princeton University Press, 1999. – 193 p.

Статья поступила в редакцию 18.01.2007